

deraf et år i udlandet. Spørgsmålet om impulscentre er dog ikke afklaret. Landsdelens »stil« bliver et konglomerat af påvirkninger henholdsvis fra Danmark og sydfra. Det mest iøjnefaldende særpræg slår først igennem i lavtidens sidste århundrede, hvor faget får en mere folkelig dimension.

Guldsmedehåndværkets fremragende karakter i hele den omhandlede periode får sin forklaring i landsdelens økonomiske og sociale struktur. Ifølge folketællingerne 1801 og 1803 var de 10 slesvigske købstæder blandt de 20 tættest befolkede i riget. I sin disputats: Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønderegnen, 1961, gjorde dr. Schoubye opmærksom på, at de økonomiske forhold i 1700-tallet var gunstigere i hertugdømmerne end i kongeriget, og at dette er en umiddelbar forklaring på, at bl.a. guldsmedehåndværket her fik en større bredde.

Bogens store midterafsnit udgøres af en fortegnelse over sønderjyske sølvmærker ført up to date. Grundlaget for dette som for alle danske arbejder om sølvmærker er Chr. A. Bøjes banebrydende indsats med identificering af danske sølvmærker. Gennem sit arbejde med sønderjysk sølv har Sigurd Schoubye fået antallet af kendte guldsmede op til 343, og af dem har knap 65% kunnet knyttes til overleverede arbejder. Antallet af mestermærker er vokset til 504, og de findes gengivet i bogen. Forfatteren beklager dog, at intensiteten af undersøgelserne i landsdelen har været meget forskellig, og at særlig Haderslev- og Sønderborgområderne mangler at blive undersøgt, hvad der giver nogen skævhed.

Mærkeafsnittet efterfølges af nogle meget nødvendige jævnføringslister for den, der benytter en af de foreliggende udgaver af Bøjes mærkebog. Det forholder sig nemlig sådan, at 1. udgaven fra 1946 blev efterfulgt af et supple-

mentsbind med fortløbende nummerering af mærkerne. I »folkeudgaven« af Bøjes mærkebog fra Politikens Forlag 1954, 1962 og 1969 indarbejdedes supplementsbindets numre i de tilhørende afsnit, hvorefter der forelå to sæt numre, og med udgivelsen af tredje udgave fra 1979 foreligger en tredje nummerering, således at det samme mærke kan optræde med tre forskellige numre. Mærkeafsnittet i »Sønderjysk sølv« svarer med enkelte ændringer til det sønderjyske bind af den nye udgave af Bøje.

Efter mærkefortegnelsen følger et stort billedafsnit med en redegørelse for de sønderjyske guldsmedes genstandstyper. De mere end 300 fotografier viser stort set ikke tidligere afbildede genstande og illustrerer såvel mangfoldigheden af landsdelens arbejder som dens karakteristiske »stil«.

Denne gælder specielt for hovedvandsæggene, som holdt sig i produktion til op mod 1870 og dokumenterer tilknytningen til dansk guldsmedetradition. Interessant er hypotesen om, at de måske i deres sidste fase udgør en national demonstration.

Med »Sønderjysk sølv« har vi fået en væsentlig bog med et koncentrat af al den viden, forfatteren gennem årene har erhvevet om det emne, som hans navn frem for nogens vil være knyttet til – samtidig med at han gør opmærksom på, at emnet endnu ikke er udtømt.

Ebbe Johannsen

Ole Feldbæk: *Danmarkshistorie IV, 1730-1814*. (Gyldendal, 1983). 384 s., ill.

Da bindet fra 1648 er blevet forsinket, har redaktionen af Gyldendals Danmarkshistorie valgt i stedet at udsende det påfølgende afsnit, tiden 1730-1814,

og det vel at mærke som et selvstændigt bind med egne kilde- og litteraturfortegnelser. Og idet læserne således slipper for den hidtidige vekslende mammutbind og (en arbejdsmæssigt lidet heldig) opdeling i to halvbind, må man sige, at lykken faktisk har været bedre end den gustne planlægning.

Det skal med det samme slås fast, at uanset håndbogspræget er der tale om en ualmindelig velskrevet, for ikke at sige veloplagt fremstilling. Det fremgår utvetydigt gennem forfatterens udtalte respekt for Edvard Holms monumentale værk, at dennes grundige forarbejder har lettet arbejdet for senere forskning. Denne er følgelig koncentreret om især landbrugshistoriske detaljer (hvor ikke mindst F. Skrubbeltrang og dennes elever fremhæves) og om den økonomi, hvor Holm i høj grad delte sin samtids manglende forståelse for førliberalistisk økonomi (og hvor det især blev Albert Olsen og dennes elever, der kom til at give et mere nuanceret syn på forholdene). Hertil kommer forfatterens egne handels- og udenrigspolitiske arbejder; ja specielt på baggrund af Ole Feldbæks forskningsmæssige specialisering i sådanne emner turde hans kyndige indføring i netop indenrigs- og agrarpolitiske temaer kaldes en bedrift.

Bogens inddeling er klar og let at finde sig til rette i. Efter en generel indledning med forskningsdiskussion (som ovenantydning næsten en hyldest til Holm) begynder bogen med en status over det endnu ganske agrare Danmark ca. 1730. Men hertil føjes afslutningsvis et meget vigtigt afsnit om det samlede monarki, hvilket der efterhånden næsten er ved at være tradition for at overse, og det uanset, at altfor megen dansk historie derved indskrænkes til »et lokalsamfunds historie«. (Thi hvor rimeligt det end kan være at lade nordmænd og slesvigholstenere skildre

deres områder, ville vel næppe nogen beskæftige sig med f.eks. Østrig under Habsburgerne uden overhovedet at blot nævne Bøhmen, Ungarn o.s.v.?).

Derpå gennemgås enevældens politiske system, såvel i toppen som i den stedse mere udviklede lokaladministration, hvorpå et afsnit om udviklingen 1730-1814 indledes med et europæisk vue; thi forudsætningerne for epokens klimaks, de store landboreformer, lå nu engang i den generelle udvikling, d.v.s. uden på nogen måde at forklejnede det omfattende reformarbejde fastslås det, at der var tale om en bestemt form for udnyttelse af en international konjunkturudvikling. Og i denne sammenhæng indføres vi i enevældens finansproblemer, vel statens akilleshæl, hvor vi får indtryk af, at her er der fortsat meget at gøre for forskningen.

Derpå følger de store landboreformer, hvor som sagt ikke mindst Skrubbeltrangs livslange indsats er markant. Og først derefter kommer forfatterens eget specialemne, byerne og deres erhverv, hvilket igen leder direkte over i den oversøiske handel, hvor det atter er de europæiske konjunkturer, der skaber baggrunden for »den florisante tidsalder«. Men da det er karakteristisk for reformperioden, at den virker over et meget bredt spektrum (sidste fase er betegnende nok skoleloven af 1814), præsenteres vi i betydelig bredere form end i noget tidligere bind i serien for »åndsliv«, d.v.s. oplysningstiden, ytringsfrihedsproblematikken og den begyndende »nationalisme« (hvorom indfødsretsloven af 1776 vidner). Vel er dette afsnit i sig selv ikke særlig dybtgående; men hvad vigtigere er, danner det en udmærket basis for den litteraturgennemgang, der turde være værkets *raison d'être*.

Endelig skildres udenrigspolitikken i dens talrige omskiftelser frem til 1807,

idet afslutningen naturligvis udgøres af katastrofen 1807-14, hvorpå følger de sædvanlige, uhyre vigtige kilde- og bogfortegnelser. Teksten bygger primært på, hvad vi ved, d.v.s. forskningens hidtidige resultater, medens modstående synspunkter og egentlig debat og kommentar naturligvis præsenteres i de i hvert enkelt hovedafsnit følgende litteraturkapitler, der knapt, men gerne præcist placerer pågældende arbejde i dets sammenhæng.

I betragtning af at Feldbæk ikke hører til de historikere, der med den faget iboende bagklogskab sætter sig til inappellabel dommer over fortiden og al dens vankundighed, men med megen sund sans vurderer mål og midler (og henviser de lidenskabelige forfatteropgør til litteraturafsnittene), er det utroligt, så levende en fremstilling, der er blevet resultatet.

Da de to hovedforpligtelser, man med rette kan stille til et sådant værk – dels en klar og entydig gennemgang af, hvad vi ved, dels en indkredsning af de – givet talrige – temaer, hvor vi endnu ikke med større sikkerhed tør udtale os, begge klart er opfyldt, falder anmelderens kritiske bemærkninger følgende hovedsageligt i småtingsafdelingen.

Allerede indledningsvis (s. 13) fastslås, at der i store dele af befolkningen herskede elementær nød. På denne baggrund virker det mildt sagt forbløffende (s. 39) at høre, at der sidst i århundredet (på Sjælland, d.v.s. et af de mest udsatte områder) blot var 6-8% af landbefolkningen, der havde behov for hel eller delvis støtte! For mig at se et utroligt (urealistisk?) lavt tal. Og igen s. 45 genoptages linien fra »den klynkende Danmarkshistorie« med et »størstedelen af landbosamfundets medlemmer levede en tilværelse – præget af elementær nød og usikkerhed«.

Så er der ligesom mere mening i de

tilsvarende byafsnit (s. 195ff.), hvor den københavnske fattigplan af 1799 definitivt opgav frivillighedsprincippet ved (som rigets øvrige købstæder) at gå over til at opkræve en egentlig fattigskat; i virkeligheden vil det vel sige, at det ældgamle almissetystem omsider afløstes af (begyndelsen til) »offentlig forsorg«.

Ligeledes orienteres vi fra starten (s. 13) om, at den overvejende del af befolkningen var analfabeter (gentaget s. 43, s. 95 og reelt endnu s. 235), uanset at såvel forordningen af 1708 lovgav om skolegang, at der i 1720'erne oprettedes talrige rytterskoler m.fl., og at en egentlig skolelov udgik 1739 (så »avanceret«, at den allerede 1740 stærkt modificeredes). Det springende punkt er her at finde i litteraturafsnittet (s. 250), der dog resigneret fastslår, at spørgsmålet til nu hviler på »kvalificerede antagelser«, hvorefter Feldbæk vælger at bygge på Joachim Larsens snart 100 år gamle arbejder i stedet for f.eks. Georg Hansens mindre omfattende studier (1971). Naturligvis kan det ikke bebrejdes Feldbæk, at han ikke har kunnet anvende rapporten fra det nordiske historikermøde 1981; men problemet er vist i al sin enkelthed, at der herhjemme er tradition for at skrive *skolehistorie*, og så længe forskerne ikke er i stand til at finde institutioner og embeder, er de (ad denne vej) ude af stand til at løse problemet, hvor bl.a. udgiverne af herredstingbøger fra Christian IV's tid finder et (på baggrund af de manglende skoleinstitutioner) forbløffende »skriftligt orienteret samfund«.

Det er usvigeligt sandt, at adelsbegrebet kommer i miskredit, som vi i løbet af 1700-tallet finder et stedse mere selvbevidst »borgerskab«. Men netop derfor kan det virke vildledende med statistikker over adelens faldende andel af godsjorden (s. 34f.), da for-

holdet antagelig er det lidt mere sofistikerede, at den voksende despekt for det stedse mere indholdsløse adelsbegreb bevirker, at en ny tids godsejere ikke føler trang til at koste på adelsbreve m.v.

Specielt på grundlag af Skrubbeltang fastslås de tydelige regionale forskelle inden for bondestanden, hvor specielt forholdene på Sjælland virker lidt lystelige. Men en ikke-initieret læser vil sikkert studse over de (korrekt) anførte tal, der viser, at »familiefæstet« især var udbredt i Østjylland, medens det i øvrigt nok så velhavende Fyn (med bundrekord i gårdforsiddelser) tilsyneladende har lige så få vidnesbyrd om familiefæste som det konstant kriseramte Sjælland. Har jeg fattet Skrubbeltang ret, ligger den – for ikke fagfolk sikkert nødvendige – forklaring i, at medens den jyske gårdmand hyppigt gik på aftægt hos sønnen (d.v.s. »familiefæste«), havde de rige fynske bønder større tendens til at blive på deres gårde livet ud (hvorfor aftægtskontrakter følgelig blev sjældnere; antagelig har dette system opmuntret den fynske bondesøn til at fæste gård andetsteds, mon ikke med familiens hjælp?). Beskrivelsen af birkeretten (s. 93) som »et andet domstolssystem« finder jeg lidt heldig. I hvert fald var retten til direkte appel til Højesteret næppe en følge af birkeretten, men var et majoratsprivilegium.

Og da den udenrigspolitiske oversigt bestandigt fremhæver den rolle, som løfter om subsidier spillede, havde jeg gerne ønsket selv den korteste kommentar til disses (eventuelle) betydning for enevældens altid så betrængte finanser. Men da som sagt finanserne i almindelighed og beslutningsprocessen på topplan i særdeleshed fortsat rummer talrige uløste problemer, skal jeg være den sidste til at bebrejde forfatteren, at han ikke for enhver pris bringer

egne teorier til torvs, så længe de nødvendige forarbejder savnes.

Foruden de til hvert enkelt afsnit hørende bibliografiske oversigter (gerne kommenterede) slutter bindet i vanlig stil med »kilder, referenceværker og kildepublikationer«, en tidsskriftoversigt samt den absolut uundværlige bogliste. Ikke mindst arkivgennemgangen bærer præg af at være skrevet af en forsker, der livet igennem har levet blandt arkivalier. Samtidig er det et tidsafsnit, hvor stort og småt, centralt som lokalt, i utrolig grad kan hentes alene fra Rigsarkivet. Men hovedsageligt er proveniensen statslige organer, hvilket i ikke ringe grad til nyeste tid har virket styrende for forskningen, med det resultat, at vi er nok så godt orienteret om f.eks. Asiatisk Kompagni som om resten af erhvervslivet. Tilsvarende har vi gennem landboreformkommissionerne (og den derpå byggede enorme forskning) et lige så solidt indblik i bondebrugets (formentlige) vilkår, som studier i godsdrift hårdt savnes.

Kildepublikationer findes slet ikke i samme omfang som vedrørende de foregående tidsafsnit. Givet korrekt bemærkes, at materialets omfang forbyder anvendelsen af de traditionelle in extenso-metoder. Men da som antydning kildernes grad af tilgængelighed nu engang har det med at styre forskningen, havde en art fortsættelse af 2. binds fine »udgivelseshistorie« næppe været helt uden interesse.

For dog at finde noget, som en superkritisk anmelder kan sætte tænderne i, skal sluttelig anholdes en række besynderligheder og inkonsekvenser vedrørende specielt boglisten, der er ved (ikke nødvendigvis af?) forfatteren: § 68 opregner en række uundværlige hjælpemidler, især til arkivbenyttelse, almene bibliografier m.v. Men benytteren skal selv finde ud af, at idet

de i den følgende § 69 opregnede kildepublikationer *også* er medtaget i boglisten, er følgelig samtlige i § 68 anførte værker *ikke* medtaget i denne. Da forfatteren selv bemærker, at Skrubbeltangs magnifikke Landbohistorie (1978) bringer »et repræsentativt udvalg« (s. 194) af litteratur, havde det nok været på sin plads et eller andet steds (f.eks. under referenceværker) at henvise til Claus Bjørns og Margit Mogensens litteraturoversigt (i Fortid og Nutid 1977), da vel halvdelen heraf er direkte relevant for nærværende tidsafsnit, og vist i ikke ringe grad udgør et egentligt supplement til Skrubbeltangs egen litteraturliste.

Langt mere problematisk for et sådant håndbogsværk er dog den manglende overensstemmelse mellem citeringsmåde i de kommenterende litteraturafsnit og i selve boglisten: s. 67 bemærker man et interessant arbejde af Klose og Degn, og først efter lang tids frugtesløs søgen og gætteri kan man (med en god portion held og fantasi) pejle sig frem til Geschichte Schleswig-Holsteins, hvis 6. bind (1712-1830) har netop disse to forfattere.

Men har man først sat sig ind i dette »system«, kan man naturligvis legende let finde Dyrvik og Ståle under *Cappels Norges Historie* (bind 8 og 9). Men vil man finde den klassiske kolonihistorie, hjælper forfatternavne fortsat intet; den skal jo findes under *Vore gamle Tropekolonier!* Søger man derpå Justesen, slår man forgæves op under henholdsvis Politiken, Danmarks Historie uden for Danmark samt Kolonierne i Asien og Afrika, da forfatteren her ironisk nok er skjult under (to gange Ole) Feldbæk og Justesen, ganske som Højesterets Historie skal findes under Bagge, Poul m.fl.!

Fornuftigvis er tidsskriftartikler placeret under pågældende forfatters navn, og der er intet at indvende imod,

at fortegnelsen over de centrale tidsskrifter – næsten et appendiks uden for nummer – ikke gentages i selve boglisten. Blot havde det måske været på sin plads at angive begyndelsesår og ikke nøjes med at anføre eventuelle navneændringer. Hertil kunne måske have været bemærket, at det splinternye Landbohistorisk Tidsskrift i realiteten er en fortsættelse af (det her unævnte) Bol og By, der ikke sjældent dukker op i boglisten som udgivelsessted for relevante arbejder.

Værst er dog alfabetiseringen, hvor forfatteren vekslende – og for mig at se ganske planløst – placeres snart på efternavn, snart på mellem-, om ikke ligefrem »andet fornavn«! Med vore talrige sen-navne kan det i vidt omfang være praktisk at anvende de sædvanlige »kaldenavne«; men når Kargaard Thomsen skal søges under Kargaard, hvorfor skal da Monrad Møller stå under Møller? Ikke blot anvendte 2. bind i vist omfang henvisninger (Petersen, se Ladewig o.s.v.); men når Bering Liisberg dér stod under *B*, er det svært at se nogen grund til, at han i 4. bind skal placeres under *L* (i hvert fald bliver det morsomt at se, hvorledes bind 3 vil tackle dette intrikate problem).

Og nok er det en storartet idé at bringe samtlige tre (3) kort over Aarslev by (såvel 1768, 1786 som efter udskiftningen 1795), hvor man som underviser hidtil med møje har måttet fremlede dem fra diverse publikationer. Men prisen har været en bevarer overskuelig, men primitiv stregkliché, der modsat de traditionelle gengivelser ikke har muliggjort signaturer for de utallige moser og kær, hvilke netop gennem udskiftningen i vidt omfang opdyrkedes. Men man kan nu engang ikke få alt i denne verden, og som sagt er dette arbejde i sin helhed ikke blot et overordentlig nyttigt arbejdsredskab for forskere som undervisere; det lever

helt og fuldt ud op til de forventninger, man med rette kan stille til et værk af denne type.

Troels Dahlerup

Optegnelser fra Holevadgården 1767-1863. Ved Holger Rasmussen. (Landbohistorisk Selskab, 1982). 246 s.

*Storlandbrug under omformning. Ud-
drag af danske godsforvalterbreve
1784-1792.* Ved Ole H. Christensen. [Landbohistorisk Selskab, 1982]. 336 s.

I Landbohistorisk Selskabs publikationsliste omtales »Optegnelser fra Holevadgården« som tredje bind i serien bondedagbøger udgivet af Selskabet. Det står der imidlertid ikke noget om i bogen selv, og det er heller ingen dagbog, men optegnelser, som er gjort samlet for hver måned og i øvrigt næsten udelukkende koncentreret omkring markarbejdet og arbejdet med afgrøderne, herunder selvfølgelig også vejrliget. Man kan her gennem en lang periode følge agerbrugets udvikling på en bestemt gård, beliggende nord for Assens, dog ikke fra 1767, som titlen let forleder en til at tro; de nøjagtige månedsvise optegnelser strækker sig over tidsrummet 1801-63. Bogen rummer naturligvis et landbrugs- og kulturhistorisk materiale af værdi, men som helhed er den dog langt fra så givende som de egentlige bondedagbøger, specielt Nørre Tulstrup-dagbogen, og man kan ikke undgå at spørge sig selv, om der virkelig er tilstrækkelig almen interesse for en bog som denne.

Den anden bog, »Storlandbrug under omformning«, er ifølge forordet tænkt som et direkte modstykke til bondedagbøgerne, idet man gennem uddrag af godsforvalterbreve fra 5 udvalgte hovedgårde vil belyse modpar-

tens, altså godsejernes situation. Det er i sig selv en god idé, men der er imidlertid her skåret meget dybt i brevene, og de anførte selektionskriterier bøder ikke meget på denne kalamitet. I indledningen siges det da også, at der ikke er tale om en videnskabelig udgave. Men herved kommer udgiveren til at sætte sig mellem to stole, for bogen er ikke egnet til læsning i en bred, historisk interesseret kreds. En ordliste bag i er langt fra en tilstrækkelig hjælp til forståelse for den, der møder uden forkundskaber, og bibeholdelsen af den originale ortografi tjener i dette tilfælde ikke noget formål, men er kun til besvær.

De to her foreliggende bøger kan i det hele nok give anledning til overvejelser om hensigtsmæssigheden og udformningen af sådanne kildeudgivelser, og om de sker på grundlag af en tilstrækkelig stram styring og planlægning.

Paul G. Ørberg

Jan Dirchsen: *Hollænderbyen og dens mennesker.* (Nationalmuseets Forlag, 1982). 176 s., ill.

Den fra Nederlandene stammende minoritet på Amager har i lang tid optaget topografer og malere. Dens kultur var fyldigt repræsenteret på Den kunstindustrielle Udstilling i København 1879, i hvis katalog den fik en udførlig beskrivelse, selv om det måske mere var den nationale romantik, som fik almenheden til at beskæftige sig med den, end det var videnskabens forsøg på at bestemme og afgrænse dette fremmedelements betydning; man husker stadig mere Julius Exners farverige malerier end indvandrerens forbavsende evne til at bevare deres særtræk, skønt de levede i hovedstadens nærhed og økonomisk var afhæn-